

SADREDDİN KONEVİ'DE ALLAH - İNSAN MÜNASEBETİ

Doç. Dr. Hüsameddin ERDEM (*)

Konevî felsefesi bir Tanrı - İnsan münasebeti felsefesidir denilebilir. O'nun bütün fikirleri bu iki ana kavram etrafında toplanmaktadır. "İnsanın kâinattaki yeri" meselesi Konevî felsefesinin hem hareket noktası, hem de gâyesi olarak gösterilmiştir.

Bu sistem içinde Allah, başlangıç, insan ise bitiş noktasını teşkil eder. Varlık dairesinin başlangıcı olan Allah, hakikati ancak kendisi tarafından bilinen, özü ve varlığı sonsuz olan, sırf varlık ve birliktir. Onu kendi ilminden başka kimsenin bilgisi kuşatamaz. O'nun mahiyeti, aynı zamanda, bilinmez olmasının da sebebidir (1). Doğmamış ve doğurmamıştır; hiç kimse O'na denk değildir (2). Herkes O'na muhtaçtır; fakat O, kimseye muhtaç değildir.

Böyle bir, özü ve varlığı sonsuz olan Allah'ı acaba sonlu ve sınırlı olan insan aklı bilebilir ve düşünebilir mi? Konevî'ye göre, Allah'ı bilmek, ancak ilâhiyat bilgisiyle mümkün olur. Bu, Konevî'nin "İlâhî Burhan" dediği bir çeşit mistik istidlâl yoludur; ancak, bu yolla Allah'a ulaşmak ve O'nu bilmek mümkündür. Bu da, sadece, benliği, her türlü kötü şüphe ve sıfatlardan temizlemekle mümkündür (3).

Konevî ve tasavvuf felsefesinde Allah'ı bilmek bir gâyedir; ancak "akıl için ise (böyle bir) müteal zâta ulaşmak asla mümkün değildir. Zira düşünce yoluyla Allah'ı bilmeye çalışmak, ancak düşünenin hayretini (şaşkınlığını) artırır." (4) Öyleyse, Konevî'de akıl rolü ve önemi nedir? Akıl bu konuda hiçbir işe yaramıyor mu? Eğer akıl bir işe yarıyorsa, bunun dindeki ve hayattaki değeri nedir?

Aslına bakılırsa, Konevî akla gerçekçi bir değer yüklemektedir. Ona

(*) S. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Bilgi için bk. Hilmi Ziya Ülken, İslâm Felsefesi, Ank. II. Bsk. s. 255 - 259.

(2) İhlas, 112/3.

(3) Nihat Keklik, Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah - Kâinât ve İnsan, İstanbul, 1977, s. 170.

(4) Sadreddin Konevî, Şerhu'l-Esmâ'î'l-Hüsna, vr. 67 b. Köprülü, 1594; Lâleli, 1585; 172/3; Şehit Ali Paşa, 425; 1368/1; Âşir Ef. 431/2.

göre, her şeyden önce, insan akli bağımlı ve sınırlıdır; akılüstü bir sahaya girdiği ve acze düştüğü takdirde şerhata dönmesinden başka çaresi de yoktur (5). Akıl, hiç bir zaman, "İman ışığını" ve "Mükâşefe Nurunu" temellendiremez; ama, şeriatın hükümleri ancak akıl ile kabul edilir; herşeyin anahtarı akıl ve dinden ibarettir. Akıl, sadece nesnelerin hassa ve arazlarını bilmeye çalışır, yoksa yüce hakikatları, hatta nesnelerin hakikatlarını dahi kavrayamaz, yine akıl, hiçbir zaman, en yüce realite olan ilâhî zâta erişebilecek bir kuvvete de sahip değildir (6). Konevî "... ilâhî tecelli herşeyde seyr eder... bu tecelliye akli ve hissi bir şekilde işaret olunamaz." (7) der. İnsan aklının devamlı değişen bir bilgiyle kayıtlı olması; yani insanın ezeli ve ebedî olarak sabit kalan en yüksek bilgiye erişebilmesi bu sebeple kabil değildir. Çünkü bu hakikatlar, aynı zamanda, Kur'ân Hakikatları"dır.

Konevî'de bilgi varolan şeye tabidir; nerede bir varlık var ise ancak orada bilgidir söz edilebilir. Bilgi ve varlık birbirinden asla ayrılmazlar (8). Bu nedenle bilgi ışığın ta kendisidir .

Konevî'ye göre varlığın doğru bilgisi iki yolla elde edilebilir. Birincisi, istidlâl ve ispat yolu; ikincisi de keşf yoludur. Keşf yoluyla bilgi, ancak ruhun temizlenmesiyle mümkün olur. Bu bilgi yollarıyla elde edilen bilgiler ulvî ve süflî âlemlere aittir. Her çeşit bilginin yolu da cüzî bilgilerden geçer (9). Aklın erebileceği bilgiler "Sonsuz Büyük" ile "Sonsuz Küçük" arasında kalan orta bilgilerden ibarettir. Fikrin sınırlı oluşu, kendisi gibi sınırlı olan bir bilgiyi ve bir şeyi idrake imkân verir. Halbuki gerçek bilgi ancak nesnelerin hakikatlarını bilmekle olur; fakat bunu ancak Allah öğretebilir. Biz nesnelerin sadece sıfat ve arazlarını bilebiliriz; onları mücerred hakikatları bakımından bilemeyiz; insan, kendi nefsinin ve hakikatını da bilemez (10). Böyle olunca da Allah hakkında ispat ve ispatlama yapılamaz; gerek kozmolojik, gerekse ontolojik yolla, Konevî'ye göre, Allah'ın ispatı da mümkün değildir.

Konevî felsefesinin ikinci cephesini meydana getiren insan, Kur'ân'da, insan, beşer, abd gibi isimlerle anılır ve Allah'ın biricik muhatabı olarak kabul edilir. *Abd*, yani "*kul*" olarak insanın Allah'dan başka hiçbir varlığa ibadet etmemesi ve sadece O'na yönelmesi istenir. Beşer sözüyle de

(5) S. Konevî, el-Esmâ, vr. 74 b - 75 a.

(6) Bk. N. Keklik, age., s. 140 - 141, 144.

(7) Sadreddin Konevî, en-Nefehatü'l-İlâhiyye, vr. 18 b, Konya Yusuf Ağa Kit. AY, 5468.

(8) S. Konevî, Nusûs, 5 b.

(9) N. Keklik, age., 145 - 146.

(10) Sadreddin Konevî, İcâzu'l-Kur'ân, vr. 17 b - 19 a, Ragıb Paşa, 62/79; zikreden N. Keklik, age., s. 148; Abdülgâfî Ağa, 28.

onun dış yüzü kasdedilir; ancak Kur'an beşer kavramını ahlâkî hayata da teşmil ederek kullanır.

İns ve insan lâfzının ünsiyet, dostluk ve basiret gibi manalara gelmesi, hiç şüphesiz ki, *Allah ile insan arasındaki "iç bağıllığı" da dile getirmektedir (11). Allah ile bir irtibat, alaka içinde olan insan, ilâhî rahmetin bir eseri olarak var edilmiştir. Varolan herşeyi "ilâhî rahmet ve sevgi" ile yaratan Allah, kâinatın bütün özelliklerini kendinde toplayan "Küçük Âlem"i yani insanı aynı rahmet ve sevgiyle yaratmıştır. İnsan, kâinatın yaratılmasında gerçekten bir gâyedir; yaratılışın gâyesi olan, insan ise "Küçük Âlem (Mikro - kosmos)"; insanı herşeyi ile kuşatan kâinat da "Büyük Âlem (Makro - kosmos)" olarak isimlendirilmiştir.*

• Gerek âlemin ve gerekse insanın yaratılışı her düşünürün sisteminde yer almakta ve birçok rasyonalist filozof kâinatın yaratılmasını "ilâhî düşünce" ile açıklamaya çalışırken, Konevi onların "ilâhî düşünce" telâkisi yerine, sufi geleneğinde yer alan "ilâhî sevgi" anlayışını yerleştirir. *Allah ile varlıklar arasındaki ilgiyi göstermek için de "Rahmet" ismi üzerinde ısrar eder. Çünkü bu isim, bir taraftan kâinatın ve insanın yaratılması için bir sebep teşkil etmekte; diğer taraftan da, Allah ile varlık arasında devamlı bir sürette onları ilgi içinde bulunduran bir unsur özelliği taşımaktadır (12).*

Konevi felsefesinin esası sayılan Vahdet-i Vucud, bütün varlık tabakalarında tecelli eden Allah'ı müşahade manasına gelir. Konevi bütün varlığı ALLAH → İLK AKIL → İNSAN → ALLAH'dan müteşekkil büyük bir daireden meydana gelen bir birlikten ibaret sayar. Bu birlik içinde gayb ve şehadet (akıl ve madde) âlemi arasında bir geçit olarak yaratılan ve Allah hakkında en kuvvetli delili teşkil eden İnsan-ı Kâmil (Olgun İnsan) (13), aynı zamanda, Allah ile yaratıkları arasında ilâhî emirlerin intikali için de bir vasıta (14).

İnsan-ı Kâmil, ilâhî isim ve sıfatların sırrına vakıf olan, uluhiyet sema-sını ayakta tutan zât isimlerinin keşf edebilen tek varlıktır ve her şey onda devam etmekte ve ortaya çıkmaktadır. Cami' (toplayıcı) ve vasat sıfatlarını alan insan, yaratılış mertebelerinin mührü (sonucu) durumundadır. *Kâinat nizamı içinde yaratılmışların en mükemmeli olan insan, Allah - Âlem münasebetinde bir kilit noktasını teşkil eder (15). İlâhî isimler ile*

(11) N. Keklik, age., s. 129.

(12) Bk. N. Keklik, age., s. 174.

(13) Burada kullanılan "OLGUN" teriminin günlük dilde kullanılan "olgun" kavramıyla hiçbir ilgisi yoktur; bu tamamen tasavvufî ve metafizik bir insanlık mertebesidir.

(14) S. Konevi, İ'câz, vr, 76 b.

(15) Bk. N. Keklik, age., s. 135.

varlık mertebeleri arasında "Toplayıcı - Orta - Kitap" olarak yaratılmıştır. O, aktif olarak her şeydir; her şeyin kendisinde zuhur ettiği odaktır, özet-tir (16). En önemlisi de, makamların en büyüğü olan Allah'ın yeryüzünde-ki naibi ve vekilidir (17).

Konevî, felsefesinde isim ve sıfatlar vasıtasıyla devamlı tecelli eden Allah'ı, varlık dairesinin son halkası olan insan ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu sebeple, varlık tabakalarında cemâl (güzellik) ve celâl (kudret) isimleriyle tecelli eden, kendisini açığa vuran Allah'ı müşahade edebilecek tek yaratık yine insandır. Bu durum, insan, Allah'ı nasıl ve ne şekilde görecektir? Allah'ın görülmesi mümkün müdür? sorularına cevap aramamızı gerektirmektedir. Konevî'ye göre, insanın bir ölümden önce, bir de ölümden sonra olmak üzere iki hayatı vardır. İnsan, bu dünyada adeta bir uyku içindedir; uyku ise bir hayaldir. Asıl gerçek varoluş da ölümden sonraki hayattır. Bu hayata da ancak küçük kıyamet (ölüm) ile geçilir. Ona göre uyku "küçük ölüm", ölüm de "büyük ölüm"dür. Bazı insanlar, varlık tabakalarını aşarken, en yüksek realite olan Allah'ı gördüklerini ve O'nun hitabını işittiklerini zannederler; bu kimseler şaşkın kimselerdir. Halbuki Allah'ın belirli bir süreti yoktur; ve Allah bütün sürelerden münezzehtir (18). Allah'ı görmek işi ise ancak ahirette gerçekleşecektir. Dünyadaki görüş, sadece Allah'ı varlıklarda tecelli eden bir vucut olarak görmekten ibarettir.

Konevî'ye göre İnsan-ı Kâmil, varlık tabakalarının en üstüne kadar çıkmak süretiyle Allah ile insan arasındaki bütün vasıtaları kaldırabilmektedir. Hz. Muhammed (SAV)'in miracı buna bir örnek teşkil eder. Bunun neticesinde Allah ile arasında hiçbir vasıta kalmayan insan, Allah'a şahit olabilecek bir duruma gelmektedir. Konevî bu hususta diyor ki: "Bana bir hal oldu. O anda Allah'a şahid oldum. Bu hal bütün meşhedleri ve mertebeleri bir araya getiren bir meşhed idi." (19) Yine Konevî 27 Recep 664/5 Mayıs 1266 senesinde Allah'ın huzuruna çıktığında, bir sürete, şekle bağlı olmaksızın Allah'ın kendisine tecelli ettiğini ifade eder (20). Böylece Konevî Allah'ı dünya gözüyle görmenin imkânsız olduğunu; fakat bunun kalb gözüyle olabileceğini ifade ederken, öbür âlemde bile herkesin Allah'ı göremeyeceğini de belirtir (21). İlk zamanlarda Allah'ı dünya gözüyle görmek mümkün değildir diyen Konevî, ömrünün son zamanlarında, Al-

(16) S. Konevî, en-Nefehât, vr. 49 b - 86 a.

(17) S. Konevî, age., vr. 49 a.

(18) Sadreddin Konevî, Şerhu Hadisi'l-Erbain, vr. 33 b, Carullah, 2054/1; 2058/3; 2061/9; 2079/12; 2085/7; 2097/6.

(19) S. Konevî, en-Nefenât, vr. 60 b.

(20) S. Konevî, age., vr. 90 b.

(21) S. Konevî, Şerhu'l-Hadis, vr. 32 b.

lah'ı dünya gözüyle görmüş olduğunu ifade eder ve O'nun bazı fikirlerinde değişiklikler yaptığı görülür (22).

Konevi'ye göre kâinatın özeti ve bütün yaratılış hadiselerinin gâyesi olan insan, son derece merhametli Allah'ın en çok sevdiği varlık, ilâhî rahmetin tecelli yeridir. Konevi'ye göre "... varlıkta hiçbir şey yoktur ki onda Allah'ın iradesinin cereyan ettiği bir hikmet ve sır bulunmasın" (23). Konevi varlıkta ilâhî sebeplilik (determinizmi) ve iradeyi ön planda tutmaktadır, buna insan fiilleri dahildir. O yine bir eserinde "insanın bütün cismanî hareketleri... sadece Allah'ın bir fiilinden ibarettir." (24) demektedir. Konevi'ye göre insan, herşey olduğu ve insan da bu "varlık daire-si"nde Allah'a bitişen nokta sayıldığı için, iyilik ve güzellik prensibi olan ilâhî irade karşısında insan iradesi bahis konusu olmamalıdır. Nitekim bu hususta Konevi: Bir insanın irade ve ihtiyarını terk edip, Allah'ın onun için dilediklerinin gerçekleşmesini beklemesinin kulluk için gerekli olduğunu söyler (25). Yine Konevi, varlıkların her biri için ezelde takdir edilen bir istikametini bulunduğu inanır (26).

Genel olarak varlığın işleyişinde ilâhî determinizmi kabul eden Konevi, ahlâkta da ilâhî determinizmin etkisindedir. Ona göre nimetlerde asi olan iyiliktir; maddî nimetler, aslında kötü değildir; fakat bunlara düşkünlük kötü sayılır. Şu halde, Allah'ın insanlara verdiği nimetler helâl ve güzeldir. Manevî nimetlerden ilim, hikmet ve marîfetin kıymeti ise zaten açıktır.

Maddî ve manevî nimetlerin ilk ahlâkî ilkesi bunların kötülük yolunda kullanılmamasıdır. Eğer bu nimetler din yolunda kullanılırsa, bundan haz meydana gelir; fakat kötülük yoluna alet edilirse, işte böyle yapanların yeri cehennemdir (27).

Konevi'nin ahlâk felsefesinde, ahlâkın en yüksek derecesi doğru sözlülük, temiz kalblilik ve iyi davranıştır. Bunlara sözü, kalbi ve fiili doğru olanlar denilir (28). Ve kâinatın yaratıcı, rahmeti her şeyi kuşatan Allah, böyle bir insanda tecelli eder. Yine iyinin, güzelin ve mükemmelin kaynağı olan Allah, kâinatta da bu sıfatıyla tecelli etmektedir. Şu halde ahlâksız-

(22) Bk. N. Keklik, age., s. 175.

(23) S. Konevi, el-Esmâ, vr. 118 b.

(24) Sadreddin Konevi, Tabsiratü'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi, vr. 40 b. Carullah, 2055/14; Esad Ef. 3781/2; Halef Ef. 92/3; Şehid Ali Paşa, 1324/1; 1373/1; 1394/5; 277/8.

(25) S. Konevi, el-Esmâ, vr. 119 a.

(26) S. Konevi, en-Nefehât, vr. 87 b; Ayrıca bk. Nihat Keklik, Sadreddin Konevi'de İnsan, s. 76 - 77.

(27) S. Konevi, Tabsıra, vr. 70 b; N. Keklik, age., s. 78.

(28) N. Keklik, Allah - Kâinât ve İnsan, s. 165.

lık, kötülük ve çirkinlik ancak hayalî şeylerdir. Çünkü fizikte gerçek olan ışıktır; karanlık ise ışığın yokluğundan ibarettir ve hakikî değildir. Zira *Allah ancak iyinin ve güzelin kaynağıdır. Allah sadece ışığı yaratmıştır; onun zıddı olan karanlığı yaratmamıştır.* Bundan dolayıdır ki Kur'ân da cennete dair âyetlerin sayısı, cehenneme dair olan âyetlere nisbetle daha çoktur. Cennet insan hafsalasının alamayacağı kadar güzel nimetle dolu olduğu için, oraya girmek; ancak bu dünyada iyi ve doğru yaşamakla mümkün olacaktır. Cehennem ise bir çeşit nimetlerden mahrumiyettir. Allah, merhamet sahibidir; ancak iyi ve müsbet şeylerin kaynağıdır; menfi bir şey olan cehennem ise ancak cennetin nimetlerinden mahrum olmaktır (29).

Varlık mertebelerinin kırk kadar olduğunu ileri süren Konevî, bu mertebelerin en sonuncusunun ise İnsan-ı Kâmil mertebesi olduğunu belirtir. O'na göre *mertebeler insan ile tamam olmuş, kâinat onunla olgunluğa erişmiştir... O, zuhûr mertebesinde mevcutların en sonuncusu, mükemmellikler konusunda ise en yücesidir. Böyle bir mertebeyi işgal eden insanın vazifesi ise, maddî ve manevî nimetlerden faydalanırken, iyi, güzel ve mükemmel olan Allah'a iyilik, güzellik ve kemal yollarından gitmek, O'nun bu sıfatlarını kendisi için örnek almak; yani Allah'ın ahlâkiyle ahlâklanmaktır (30).*

Konevî'nin sistemi içinde *İnsan-ı Kâmilden anlaşılan da Allah'a ideal bir şekilde yaklaşan insandır. Bu mertebeye ulaşanlar da ancak peygamberler ve Allah'ın veli kullarıdır (31).*

İnsan-ı Kâmil ideali için tasavvufun güçlüklerini hayatı boyunca yaşamış olan Konevî, Allah ile insan arasındaki münasebeti daha anlaşılır ve basit bir ilişki haline getirebilmek için arkadaşlarına, dostlarına, kendisinden sonra tasavvufî bilgilerin (ma'rifet) güçlüklerine dalmamalarını, bu meselelerin kendisinden sonra kapanmış olduğunu söylemiş, Kur'ân ve Sünnet yolunda toplanıp bu iki kaynağa sınımsız sarılmalarını, nazari vb. şeylerle uğraşmamalarını, sadece zikir yapıp Kur'ân okumakla yetinmelerini tavsiye etmiştir.

Yine O, kendisinin İslâmın iman esaslarını olduğu gibi tasdik ettiğini, Allah'ın isim ve sıfatlarını Hz. Peygamberin bildirdiği gibi kabul ettiğini, öncelikle kendisine arkasından dua edilmesini, hatim okunmasını, hadislerde belirtildiği gibi yıkanmasını ve Şeyh-i Ekber'in elbisesiyle kefenlenmesini vasiyet etmiştir.

(29) Bk. N. Keklik, age., s. 164 - 165.

(30) Bk. N. Keklik, age., s. 138.

(31) N. Keklik, age., s. 138.

Yine Konevi, Allah'ın huzurunda başka şeylerin kalplerden çıkarılmasını, Allah hakkında iyi zanda bulunulmasını tavsiye etmiştir. Allah'ı her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederek *"Ben her işimi Allah'a havale ediyorum, O'na bırakıyorum. Allah sakınan ve O'nun doğru olarak gösterdiği yola giren kullarına yeter"* (32) diyerek böylece yazım fikir hayatını da tamamlamıştır.

(32) Sadreddin Konevi, Vasayâ, Nşr. Osman Ergin, Sadreddin Konevi ve Eserleri, Şarkiyat Mecmuası, II/82; Ayrıca bk. N. Keklik, age., s. 130 vd.